

POLITICKÁ NÁBOŽENSTVÍ A NOVÁ NÁBOŽENSKÁ Hnutí: PŘÍKLAD NACISMU

ADAM BAUDIŠ

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY
HUSSITE THEOLOGICAL FACULTY OF CHARLES UNIVERSITY
adam.baudis@seznam.cz

POLITICAL RELIGIONS AND NEW RELIGIOUS MOVEMENTS: EXAMPLE OF NAZISM

Abstract: Political religions are a specific type of religiosity which is usually not reflected outside of academia because our society (unlike in e.g. the ancient civilizations) perceives politics primarily as a secular entity. Although the members of the political parties also don't see their ideology as religious (not even partially), we can find many examples of religious elements and ritual behaviour in them. The most accentuated are the typical characteristics of the new religious movements and most importantly, the millennial ones. The most reflected political religions are totalitarian regimes; that's why Nazism is used here as an example. The paper defines the political religions in general and then shows the particular millennial characteristics of Nazism and deals with the difference between political religions and new religious movements.

Keywords: political religions; new religious movements; Nazism; Fascism; totalitarianism; millennialism; politology; history of the 20th century

THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 92, 2021, No. 3, Number of Article 6, p. 311 – 321.

DOI: 10.14712/12117617.92.3.6

Úvod

Politické systémy a ideologie vnímáme v dnešní sekularizované společnosti především jako sekulární entity, které s náboženstvím nemají mnoho společného. Pohlédneme-li ale za tento všeobecně přijímaný obraz politiky, zjistíme, že mnohé prvky a koncepty těchto ideologií lze z religionistického hlediska považovat za náboženské. Pro systémy, v nichž jsou tyto koncepty velmi výrazné, se vžil pojem „politická náboženství“. Cílem tohoto příspěvku je ukázat, jak zásadními jsou pro tyto skupiny prvky nových náboženských hnutí, a to především prvky milenialismu, a zároveň poukázat na fakt, že pojmy „politická náboženství“ a „nová náboženská hnutí“ je třeba, ač jsou si v mnohém blízké a často se prolínají, považovat za dva rozdílné termíny. Nejprve se zde tedy věnuji definici termínu „politická náboženství“ v kontextu problematiky tzv. náboženství implicitních a explicitních a také v rámci charakteristik nových náboženských hnutí. Následně tyto obecné charakteristiky aplikuji na konkrétní politická náboženství, přičemž jako výstižný

příklad jsem zde zvolil nacismus, který je sice v odborném diskursu používán velmi často, ale málokdy je v tomto případě přímo spojován s mileniálními koncepty nových náboženských hnutí, které jsou podle mého názoru jedním z hlavních prvků politických náboženství. V posledním oddíle pak na konkrétních příkladech z nacismu (a fašistických ideologií obecně) vymezují politická náboženství vůči novým náboženským hnutím, jejichž charakteristiky by se na první pohled mohly zdát zaměnitelné.

Obecná charakteristika politických náboženství

Pokud hovoříme o náboženství, míníme tím ve většině případů náboženství *explicitní*, tedy taková, která jsou jako náboženství vnímána svým okolím a zároveň jsou veřejně deklarována jako náboženství i svými vyznavači, projevují se jasnými rituály a obřady apod. Mimo to ovšem rozlišujeme i tzv. náboženství *implicitní*. V tomto případě daná ideologie či hnutí obsahuje náboženské prvky a schémata, ale tato nejsou jako náboženská vnímána členy a povětšinou ani okolím. Vlastní členové těchto skupin mohou možnou „náboženskost“ své ideologie i přímo popírat.¹ V tomto rozdělení, vycházejícím z funkcionalistického přístupu v religionistice, tak nezáleží na tom, zda se někdo identifikuje jako člen náboženské skupiny, ale zda lze z vnějšího pohledu jeho chování či prvky jím následované ideologie označit jako náboženské. Spása duchovní, realizovaná v náboženstvích explicitních většinou mimo hranice našeho světa, je tedy v implicitních náboženstvích často nahrazena spásou v podobě změny společenského řádu, který má naopak proběhnout v rámci námi vnímané reality, bez nutnosti transcendentálního přesahu (R. Aron či E. Gentile navrhli tento typ religiozity nazvat „sekulárním“², „světským“ náboženstvím³). Potřeba spirituality je podle některých odborníků tak silná, že ji lidé de facto vyžadují a vyhledávají i v čistě sekulárních systémech (tzv. fideistická interpretace).⁴

V rámci implicitních náboženství pak můžeme rozlišit náboženství sekulární. S úvahami o sekulárním náboženství se můžeme setkat např. již v díle J. J. Rousseaua, který jej označuje jako občanské. Tyto ideje se později projevily např. v tzv. náboženství rozumu Velké francouzské revoluce. Tyto ideologie se někdy prezentují jako náboženství, ale neobsahují transcendentální témata „tradičně“

¹ LUŽNÝ, Dušan, NEŠPOR, Zdeněk. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-251-5, s. 117.

² ARON, Raymond. *Historie XX. století*. Praha: Academia, 1999, ISBN 978-80-200-0778-0, s. 150.

³ GENTILE, Emilio. *Politická náboženství: Mezi demokracií a totalitářem*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, ISBN 978-80-7325-153-6, s. 23 (v italštině používá Gentile výraz „religione laica“, „civile“ či „secolare“).

⁴ *Ibidem*, s. 30-31.

spojovaná s náboženstvími. Mezi implicitní náboženství a na pomezí náboženství sekulárních pak můžeme zařadit právě i náboženství politická. Jde tedy, jednoduše řečeno, o primárně politická hnutí, která ale ve své ideologii anebo praxi využívají náboženských typů idejí a chování, aniž by je ale daná skupina takto veřejně a explicitně prezentovala.

Termín „politické náboženství“⁵ jako první výrazněji rozšířil Eric Voegelin ve své stejnojmenné eseji.⁶ Jeho úvahy byly ovlivněny kontaktem s nacismem, před kterým roku 1938 uprchl do Spojených států. Právě totalitní režimy jsou politickými systémy a ideologiemi, v souvislosti s nimiž se nejvíce hovoří o politických náboženstvích.⁷ Je to celkem logické, neboť náboženské prvky jsou zde více exponovány, a to často až do té míry, že si jich může být vědomí i „laik“. To ovšem neznamená, že bychom tyto prvky nemohli najít i v jiných, demokratických režimech, stranách a hnutích. Jejich náboženskost, spojená především s mileniálními tendencemi, není tak patrná, ale lze ji objevit. Nejčastější prvky religiozity, které můžeme v politických náboženstvích vysledovat, jsou tak, řečeno termíny systematické teologie, koncepce soteriologické a eschatologické. Typickým prvkem je ale také např. martyrologie.

Hlavní viditelný rozdíl mezi politickými a explicitními náboženstvími tkví, jak jsme si již mohli povšimnout výše, v nahrazení transcendentálních sil zbožštěnými ideologickými koncepty. Jedná se tak o implicitní náboženství v kategorii náboženství sekulárních. Proti „temným silám“ zde tak stojí „světlé zítřky“, *pokrok a spravedlnost, naplnění lidského, rasového nebo národního údelu apod.*⁸ Náboženského rázu či úcty mohou dosáhnout i poznatky vědecké (či pseudovědecké). E. Gentile shrnuje definici politických náboženství do čtyř bodů:

- 1) politický režim vytváří jednu kolektivní sekulární entitu, která stojí ve středu všeho a určuje, co je správné, co je nejvyšším cílem existence apod.,
- 2) vytváří etický zákoník a společenský řád, který tato pravidla kodifikuje a nutí členy je dodržovat a tím je k sobě připoutává,
- 3) své členy považuje za vyvolený lid a své činy za naplňování spásy a
- 4) uctívá kolektivní sakralizovanou entitu skrze úctu k jejím představitelům

⁵ Termín jako takový se ale v historii objevil již dříve, poprvé patrně již za velké francouzské revoluce, nebyl ovšem konkrétněji definován, viz ibidem, s. 24.

⁶ VOEGELIN, Eric. *Politická náboženství*. Praha: OIKOYMENH, 2015, ISBN 978-80-7298-246-5. Poprvé vyšlo již v roce 1938 ve Vídni a později toho roku byla v USA vydána i anglická verze.

⁷ Tyto systémy se v literatuře týkající se politických náboženství stávají dominantním jevem, někdy až na úkor ostatních typů politických ideologií, viz např. LUŽNÝ, Dušan, NEŠPOR, Zdeněk. *Sociologie náboženství*, s. 118-124. Tento jev můžeme pozorovat i přímo v názvech některých titulů, např. GENTILE, Emilio. *Politická náboženství*, GREGOR, Anthony James. *Totalitarismus a politické náboženství: Intelektuální historie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015, ISBN 978-80-7325-361-5.

⁸ LUŽNÝ, Dušan, NEŠPOR, Zdeněk. *Sociologie náboženství*, s. 118.

a ovládá výklad historie, k čemuž mu pomáhají ritualizované připomínání těchto událostí a osob.⁹

Konkrétními typickými znaky jsou též charakteristiky zmiňované v souvislosti s novými náboženskými hnutími.¹⁰ Tím, co nová náboženská hnutí výrazně odlišuje od náboženských skupin etablovaných (tedy denominálních) je napětí mezi daným hnutím a většinovou společností, vůči které se toto hnutí vymezuje. Toto napětí fakticky i hlavní charakteristikou nových náboženských hnutí, která se projevuje i v jejich dílčích charakteristikách.¹¹ Nová náboženská hnutí tak prezentují vizi své nové cesty ke spáse s vysokou mírou naléhavosti. Členové hnutí svůj názor představují tak, že je třeba jej co nejdříve naplnit a změnit tak současnou společnost. Z toho také vyplývá již zmíněné napětí s většinovou společností, které je soustavně utvrzováno pocitem výlučnosti. Skupina se považuje za hnutí zcela unikátní a tuto výlučnost zdůrazňuje.

Na to navazuje i černobílý pohled na svět, v němž proti sobě stojí dvě skupiny – členové hnutí představující dobro a změnu a ostatní, kteří jsou v očích skupiny v lepším případě nechápavými, v horším případě pak apokalyptickým nepřítelem. Vidění světa ostře rozděleného na „my“ a „oni“ je tak v těchto skupinách velmi silné. S naléhavostí sdělení souvisí i fenomén náhlých konverzí, který je přímo spojen s vysokou mírou entusiasmů členů hnutí. Skupina je často velmi aktivní v misijní činnosti a propagaci svého hnutí, čímž na svou stranu může snadno získat nové členy. Mimo tuto činnost je ale hnutí často izolacionistické a stranící se běžného života většinové společnosti.

Obvyklým prvkem nových náboženských hnutí je také aktivní vytváření komunity podle nového řádu. Náboženská skupina se tímto způsobem snaží předznamenat nový světový řád svým radikálně novým chováním, které má z jejich pohledu sloužit jako příklad pro ostatní. Toto vidění společnosti je zároveň často

⁹ GENTILE, Emilio. *Politická náboženství*, s. 184.

¹⁰ Jako nová náboženská hnutí označujeme skupiny, které, jak již vyplývá z jejich názvu, přinášejí nějaký nový náboženský názor. Slovo „nové“ je ale v tomto kontextu třeba vnímat spíše ve smyslu „protestní“ či „společensky neakceptovaný“ (VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Nová náboženská hnutí a kolektivní násilí*. Brno: L. Marek, 2009, ISBN 978-80-87127-21-6, s. 36). Může se jednat o hnutí vycházející z již etablovaných náboženských směrů, ale může jít i o skupiny přinášející zcela novou zvěst, případně novou do určité míry. Může se jednat i o zvěst převzatou, upravenou a následně prezentovanou jako tradiční (viz VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Nová náboženská hnutí a kolektivní násilí*, s. 37). V podstatě o všech náboženských systémech lze říci, že ve svých počátcích byly novým náboženským hnutím, které se, v případě etablovaných náboženství, tzv. denominalizovalo, tedy přestalo být hnutím protestním a většinovou společností neakceptovaným (vezměme za příklad dějiny raného křesťanství).

¹¹ V tomto stručném výčtu vycházím především z VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Nová náboženská hnutí a kolektivní násilí*, s. 38-44 a částečně též z WESSINGER, Catherine (ed.). *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford: Oxford University Press, 2011, ISBN 978-0-19-530105-2, s. 113-230. Text zde částečně vychází z části příspěvku v BAUDIŠ, Adam. *Nacismus jako mileniální hnutí* (v tisku).

považováno za tradiční a původní. Hlavním zaměřením bývá role rodiny a její hodnota, role ženy či výchova dětí. V povědomí členů se často jedná o základní stavební prvky nové společnosti. Změna zvyků a návyků, respektive návrat k těm původním a správným, jak je vnímán členy, tak tento nový svět přibližuje.

Důležitou složkou nových náboženských hnutí je i postava charismatického vůdce, kterou bývá často zakladatel hnutí či jeho pokračovatelé. Je důležité zmínit, že charismatický vůdce nepůsobí pouze skrze charisma z něj vycházející, ale i díky komunitě, která mu charisma dodává. Jedná se tak o obousměrný proces. Vzhledem k velké moci nad komunitou se ovšem často stává, že tato charismatická postava může relativně snadno zneužít svého postavení uvnitř skupiny a s jejími členy tak nakládat prakticky jakkoli se jí zlíbí. Úplnými výjimkami tak nejsou ani despotický režim či sexuální zneužívání. Vzhledem k výše zmíněným faktům je ale charismatický vůdce nicméně svými členy většinou považován za kladnou postavu i v případě takovýchto pochybení, která jsou často interpretována (ať již přímo vůdcem či členy skupiny) jako pozitivní anebo nutná součást věrouky. V případě mileniálních hnutí může jít i o způsob, jak přiblížit příchod blažené budoucnosti. Všechny tyto charakteristiky též přispívají k tomu, že se kolem těchto postav postupně vytvářejí různé mýty či legendární vyprávění, která je často líčí jako prorocké nebo jinak mimořádně nadané osoby. Nedílnou součástí valné většiny nových náboženských hnutí je též již několikrát zmiňovaný milenialismus. Všechny tyto prvky jsou, jak jsme si již mohli povšimnout z jejich výčtu, navzájem provázané, ale není nutné, aby každé nové náboženské hnutí obsahovalo všechny nebo všechny akcentovalo stejnou měrou.

Mileniální koncepty nacismu¹²

Podívejme se podrobněji na již tolikrát zmiňované mileniální prvky nových náboženských hnutí a politických náboženství přímo na konkrétních příkladech z nacismu.¹³ Důležitým mileniálním konceptem objevujícím se v nacismu je postava charismatického vůdce. V nacismu je tímto prototypem například Adolf Hitler, ačkoliv bychom podobné charakteristiky mohli najít i u dalších vůdčích osobností nacionálně socialistického hnutí. V Hitlerově případě můžeme pozorovat charisma projevující se jak v čistě politické tak i v náboženské sféře, kdy byl mnohými považován za určitou dobu křesťanského spasitele, případně proroka, v případě Sávitří Déví¹⁴ i za avatára Višnu. Zvolení Hitlera říšským kancléřem roku 1933 tak

¹² Tato část vychází ze stejnojmenné podkapitoly v BAUDIŠ, Adam. *Nacismus jako mileniální hnutí* (v tisku).

¹³ Základní přehled mileniálních koncepcí přebíráme příslušných kapitol ve WESSINGER, Catherine (ed.). *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford: Oxford University Press, 2011, ISBN 978-0-19-530105-2, s. 113-230.

¹⁴ Sávitří Déví (vl. jm. Maximiani Portas, 1905 – 1982) byla hinduistka řecko-francouzského původu, která

mohlo být Němci vykládáno jako počátek nového věku. Zřejmě i Hitler sám byl přesvědčen o svém vlastním předurčení k velkým věcem. Jeden z jeho známých se zmiňuje, že po zhlédnutí Wagnerovy opery *Rienzi* měl mít Hitler jakési mystické vidění.¹⁵ Známa je také Hitlerova „příhoda“ z první světové války, kdy byl zraněn a (pravděpodobně pouze psychosomaticky či dočasně) oslepl. Armádní lékař jej údajně vyléčil pomocí hypnózy, při které mu měl tvrdit, že je zrozen pro velké věci. Tuto i další události, při kterých vyvázl životem, později Hitler interpretoval jako znamení Prozřetelnosti, která jej vyvolila k budoucím velkým cílům.¹⁶ Tyto náboženské charakteristiky byly také přímou součástí Hitlerova politického obrazu, ačkoli nebyly mezi širokou veřejností přímo prezentované jako náboženské.

Dalším znakem milénialismu v nacismu je přenesení a ukotvení vlastního světonázoru v historii a tradici. Jak jsme viděli výše, členové nových náboženských hnutí jsou přesvědčeni o tom, že právě oni jsou držiteli té pravé tradice. A tuto skutečnost často dokládají právě poukazem na (více či méně) historické události. Sled dějin je tak interpretován jako nevyhnutelně spějící k právě tou či onou skupinou prezentovanému miléniu, přičemž mnohé události jsou považovány za jasná znamení ohlašující jeho příchod. V případě nacismu lze za jednu z takových zásadních událostí považovat první světovou válku a následné vytvoření Výmarské republiky.¹⁷ První světová válka měla v tomto případě přinést přerod starého Německa do nového věku blaženosti. Guido von List například považoval první světovou válku za bitvu, která předchází nové době, ve které dojde k očistění Německa,¹⁸ po němž nadejde doba vykoupění německého národa.¹⁹ Rok 1932 následně určil jako rok, kdy bude německý lid naplněn božskou silou a vstoupí do nového věku, ve kterém nastolí věčný německý stát.²⁰ Prohra Německa byla proto pro mnoho lidí devastující nejen z politického hlediska. Nově vznikuvší Výmarská republika pak byla vnímána jako apokalyptický chaos a Sodoma a Gomora²¹ a zároveň jako

v Indii podporovala Hitlerovo vidění světa. Byla velmi aktivní v poválečných neonacistických kruzích, především v USA. Je známá i svou aktivitou v ekologii a boji za práva zvířat.

¹⁵ REDLES, David. National Socialist Millennialism. In: WESSINGER, Catherine (ed.). *The Oxford Handbook of Millennialism*, s. 534.

¹⁶ REDLES, David. Nazism. In: LANDES, Richard A. (ed.). *Encyclopedia of millennialism and Millennial Movements*, New York: Routledge, 2000, ISBN 978-0415922463, s. 284.

¹⁷ S podobně negativním hodnocením se objevuje i Velká francouzská revoluce a následná napoleonská Francie jako počátek židovské emancipace v Evropě („*der Geist der französischen Revolution*“), viz např. FRANZ, Erwin. *Der jüdische Marsch zur Macht: Eine Quellensammlung als Beitrag zur Judenemanzipation in Bade 1806-1933*. Karlsruhe in Baden: Verlag Dr. Karl Moninger, 1943, s. 9.

¹⁸ GOODRICK-CLARKE, Nicholas. *Okultní kořeny nacismu*. Praha: Votobia, 1998, ISBN 80-7220-023-2, s. 113.

¹⁹ *Ibidem*, s. 117.

²⁰ *Ibidem*, s. 119.

²¹ REDLES, David. *Nazism*, s. 282.

symbol starého řádu světa, který musí s konečnou platností zaniknout.²² Bolševismus byl zase viděn jako obraz chaosu, který je výsledkem posledního židovského pokusu o ovládnutí světa.²³ Alfred Rosenberg toto období později nazval smrtí a znovuzrozením Německa.²⁴ Atmosféra nespokojenosti a deziluze měla na myšlení Němců v tomto období vsutku silný vliv a právě tyto události tak byly pravděpodobně jedním ze zdrojů pro mileniální hnutí této doby, a to včetně nacismu.²⁵ Nemusí jít ovšem jen o události velkého významu, již v roce 1934 se například v Německu objevil text uvádějící, že nacistický pozdrav „Sieg Heil“ lze objevit již na minci z roku 800.²⁶ Od apokalyptického výkladu historie se tak dostáváme až k jasné manipulaci.

S konceptem vytváření nového společenství se v nacismu můžeme setkat jak na celkovém obrazu nového Německa, tak i na úrovni rodinné, která bývá častou součástí nacistické propagandy. Státem je zde propagován konkrétní obraz dokonalé rodiny v jejím konzervativním pojetí, včetně tradicionalisticky patriarchálního vnímání ženy.²⁷ Dále můžeme zmínit výchovu dětí ve formě organizací Hitlerjugend a Bund Deutscher Mädel, které byly prezentovány jako správný obraz německé mládeže a ve kterých zároveň mohlo docházet k soustavnému ovlivňování dětí a tak i ke vštěpování pravidel nacistické ideologie. Tento bod je tak aplikovatelný jak v náboženské, tak politické sféře nacismu, neboť je spojen s komunitami nových náboženských hnutí i s voláním po pokroku a novém světovém řádu, propagovaném nacismem jako politickou ideologií.

Nedílnou charakteristikou, která v podstatě i definuje nová náboženská hnutí, je konflikt s většinovou společností. K vyostření vztahů mezi novým náboženským hnutím a společností často dochází právě kvůli radikálně pojatému milenialismu a snaze se od většinové společnosti co nejvíce odlišit. Členové skupiny se tak udržují v neustálé radikalizaci, k čemuž přispívá i nesouhlasný pohled společnosti.

²² REDLES, David. *National Socialist Millennialism*, s. 532.

²³ REDLES, David. *Hitler's Millennial Reich: Apocalyptic Belief and the Search for Salvation*. New York: New York University Press, 2005, ISBN 0-8147-7524-1, s. 17.

²⁴ REDLES, David. *Hitler's Millennial Reich*, s. 46.

²⁵ REDLES, David. *National Socialist Millennialism*, s. 529.

²⁶ Text se objevil v pamfletu Henninga von Melenthin „Der Hitlergruß als nordisches Münzbild um 800 n.Chr.“, viz KOEHNE, Samuel. *The Nazis use of „Sieg Heil“: A Point of Continuity with the Völkisch Movement*. 2015, s. 8, dostupné online z https://www.academia.edu/13089382/The_Nazis_use_of_Sieg_Heil_A_Point_of_Continuity_with_the_Völkisch_Movement (cit. 18. 9. 2020). Podle jiných zdrojů měl pozdrav vycházet z pozdravu spolku Thule, viz VON SEBOTTENDORF, Rudolf. *Bevor Hitler kam: Urkundliches aus der Frühzeit der nationalsozialistischen Bewegung*. München: Deukula-Verlag, 1933, cit. dle KOEHNE, Samuel. *The Nazis use of „Sieg Heil“*, s. 8.

²⁷ GRIFFIN, Roger. *Fašismus: Úvod do komparativních studií fašismu*. Praha: Karolinum, 2021, ISBN 978-80-246-4029-7, s. 90.

Komunita si tímto způsobem zároveň potvrzuje svou verzi vidění reality, podle níž je tato skupina jedinou, která má monopol na pravdu, a proto je většinou společností utlačována. Představa vlastní výlučnosti se tak neustále prohlubuje. Příklady tohoto fenoménu samozřejmě nalezneme i v nacismu. Jedním z nich je potvrzení výjimečnosti pomocí rasového principu. Mileniální říše je v pohledu nacistické ideologie určena pouze konkrétní skupině osob, v tomto případě rasově čistým Árijcům, konkrétně pak Němcům a nejlépe příslušníkům NSDAP. Z tohoto ráje na zemi jsou naopak velmi ostře vyhoštěni všichni ostatní, a to od rasově nevhodných (např. židé, Slované), přes nevhodné tělesně (např. duševně postižení, homosexuálové) až po nevhodné politicky (od ruského bolševismu až po americký imperialismus). Tyto skutečnosti byly v nacismu silně protlačovány státní propagandou. Mnoho dokladů o těchto postojích můžeme vidět například na propagandistických plakátech, ale také v nacistické literatuře či oficiálních projevech.

Zdaleka nejvýraznějším prvkem objevujícím se v mileniálních hnutích je ovšem v nacismu sklon k násilí, přímo navázaný na konflikt s většinovou společností a pocit výlučnosti. Vzhledem k neustálému pocitu ohrožení (jak vnějšího tak vnitřního) dochází občas v nových náboženských hnutích k eskalaci výše zmíněných faktorů, které mohou kulminovat v násilných činech. V případě nacismu je ovšem tento prvek nejen eskalací tohoto konceptu ale i jedním z prostředků, které jsou zde vnímány jako zásadní pro dosažení mileniální říše. Nacismus můžeme zařadit pod tzv. „revoluční milenialismus“. Tento pojem označuje ideu, že milénia je možné (ne-li nevyhnutelné) dosáhnout pomocí vlastní aktivity. Bez ní by Německo bylo odsouzené k zániku.

Židé jsou z pohledu nacistické ideologie vnímáni jako apokalyptický nepřítel, de facto jako kolektivní Antikrist.²⁸ Němci se v této době obrací k teorii rasové degenerace. Podle této úvahy se míšením s nižšími rasami znečišťuje rasa árijská. To je dále rozvinuto až do představy jakési biologické apokalypsy – Völkerchaos.²⁹ Ve vyhraněném nacionalistickém prostředí Německa první poloviny 20. století není možné něco takového dopustit. Německo a potažmo i celý svět je tak podle této ideologie, založené mimo jiné i na dobově „moderní“ eugenice, možné zachránit jen jediným způsobem – očištěním, které tuto zhoubnou nákazu vymaže.³⁰ Válka jako způsob purifikace lidstva a nástroj přírodního výběru byla ostatně eugeniky

²⁸ LANDES, Richard. *Heaven on Earth: The Varieties of the Millennial Experience*. New York: Oxford University Press, 2011, ISBN 978-0199753598, s. 385.

²⁹ REDLES, David. *Nazism*, s. 282.

³⁰ REDLES, David. Holocaust. In: LANDES, Richard A. (ed.). *Encyclopedia of millennialism and Millennial Movements*, s. 183.

propagována již před první světovou válkou.³¹ Vzhledem k tomu, že NSDAP v čele s Hitlerem v této době ovládá Německo (jak politicky tak ideologicky) do té míry, že může i tyto své mileniální požadavky realizovat, není žádným překvapením, že mohlo dojít až k masovému násilí na všech (z pohledu nacismu) nevyhovujících skupinách obyvatel. Politicky motivované čistky a následná válka se v tomto případě tedy stávají i nástrojem urychlujícím příchod nového světového řádu, a to jak v politické, tak i v náboženské rovině.

Nové náboženské hnutí nebo politické náboženství?

Nacismus a komunismus jsou ideologie, které jsou v souvislosti s politickými náboženstvími zmiňovány patrně nejčastěji. S jejich základními charakteristikami je seznámen víceméně každý a náboženské prvky jsou v nich celkem výrazné a tak i snadno uchopitelné. Nejvíce je to patrné na charakteristikách společných s novými náboženskými hnutími (viz výše). Lze ale nacismus jako takový považovat za nové náboženské hnutí? Jak jsme viděli, obsahuje mnohé mileniální prvky, které jsou dosti často společné právě s novými náboženskými hnutími. Jak bychom tedy měli nacismus (ale potažmo i další politické ideologie) klasifikovat? Ačkoliv nacismus z pohledu obsažených charakteristik v podstatě naplňuje definice kladené na nová náboženská hnutí, musíme vzpomenout definici implicitních a explicitních náboženství. Jako nové náboženské hnutí bychom tak měli označit pouze taková uskupení, která se otevřeně hlásí ke své religiozitě a jejíž členové též sami sebe chápou jako členy náboženské skupiny. Takovou proklamaci v nacismu nenacházíme. Lze samozřejmě spekulovat, zda o náboženské formě nacistické filosofie nebyli přesvědčeni někteří z příslušníků elity nacistického režimu (krom výjimek jako byl H. Himmler, či A. Rosenberg,³² kteří se k ní hlásili otevřeně) nebo i někteří řadoví občané nacistického Německa. Tuto tezi nemůžeme bez přímé konfrontace s danou osobou (která je dnes samozřejmě nemožná) přesvědčivě prokázat. Z tohoto důvodu se tedy jako nejvhodnější klasifikace těchto systémů zdají politická náboženství.

Sakralizovanými koncepty v nacistické ideologii jsou často prvky, které obecně za náboženské nepovažujeme, což odpovídá definici implicitních a tedy i politických náboženství, kterou jsem stručně představil v úvodu. Nejvýraznějšími charakteristikami nacismu, které jsou spolu navzájem propojené, jsou radikální nacionalismus, rasismus a vymezení se vůči univerzalistickým teoriím (např. komunismu či křesťanství). V rámci těchto kategorií se nacismus oficiálně hlásí

³¹ Viz WEIKART, Richard. *From Darwin to Hitler: Evolutionary Ethics, Eugenics, and Racism in Germany*. New York: Palgrave Macmillan, 2004, ISBN 978-1-4039-7201-9, s. 163-181.

³² Viz např. GREGOR, Anthony James. *Totalitarismus a politické náboženství*, s. 265-267.

k jejich vědeckému výkladu a sám sebe tak považuje za sekulární ideologii³³ (je třeba ale připomenout, že konkrétně v nacismu bylo akcentováno též staroger-mánské náboženství, respektive jeho moderní podoba, či prvky hermetismu). Ostatně většina těchto hnutí se chápe jako „sekulární“, „ateistická“ a tak je vědomě chápou ve valné většině i jejich členové.³⁴

Důležitým momentem pro totalitní a především fašistické režimy je podle R. Griffina také snaha dosáhnout nového řádu skrze „restart“ starého světa, který Griffin nazývá „palingenese“. Jedná se vlastně o revoluci, která na jedné straně přináší žádaný pokrok, ale na druhé straně se také navrácí k tradici, ať již reálné, či nově zkonstruované.³⁵ Tato myšlenka přibližně odpovídá apokalyptickému výkladu hojného počtu nových náboženských hnutí. Jedná se tedy o moment, který je členy hnutí považován za chvíli, ke kterému spěje veškerá historie. Na jednu stranu je tak pokrok vnímán pozitivně, na druhou stranu je dosavadní historie považována za zkaženou a je potřeba revolučních sil k jejímu vylepšení a obnovení.³⁶ Nová společnost s novým začátkem má následně reprezentovat dokonalý nový řád a naplnění boje „vyvoleného“ lidu (v tomto případě v podobě německého národa).³⁷

Politické náboženství tedy samo sebe jako náboženské většinou nechápe, ale jeho okolí tento názor občas zastává. V souvislosti s fašistickými režimy se tyto interpretace objevují již ve chvíli jejich nástupu k moci,³⁸ ostatně takto chápe nacismus i Voegelin.³⁹ V totalitních systémech se totiž setkáváme nejen s výraznými mileniálními prvky, ale také s rituálními projevy, které tyto prvky akcentují a využívají (pochody, setkání apod.).⁴⁰ Všechny tyto koncepty pomáhají konsolidovat a sjednocovat společnost,⁴¹ což je pro tyto ideologie po politické stránce velmi výhodné.

Závěr

³³ Viz LUŽNÝ, Dušan, NEŠPOR, Zdeněk. *Sociologie náboženství*, s. 121.

³⁴ Např. GENTILE, Emilio. *Politická náboženství*, s. 59, či LUŽNÝ, Dušan, NEŠPOR, Zdeněk. *Sociologie náboženství*, s. 121.

³⁵ GRIFFIN, Roger. *Fašismus*, s. 50-56. GRIFFIN, Roger. *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*. New York: Palgrave Macmillan, 2007, ISBN 978-1-4039-8784-6.

³⁶ Viz ibidem.

³⁷ Viz LUŽNÝ, Dušan, NEŠPOR, Zdeněk. *Sociologie náboženství*, s. 118.

³⁸ Poprvé tuto spojitost naznačil v souvislosti s Mussoliniho režimem zřejmě již G. Amendola roku 1923, viz GENTILE, Emilio. *Politická náboženství*, s. 61.

³⁹ VOEGELIN, Eric. *Politická náboženství*, s. 8-9. Pojem politické náboženství v souvislosti s nacismem nicméně použil již K. Polanyi roku 1935, GENTILE, Emilio. *Politická náboženství*, s. 65.

⁴⁰ GENTILE, Emilio. *Politická náboženství*, s. 62.

⁴¹ Např. apelace na rasu, viz GREGOR, Anthony James. *Totalitarismus a politické náboženství*, s. 346.

Politická náboženství jsou specifickým typem religiozity, který nebývá mimo odbornou obec příliš reflektován. Je to jistě dáno tím, že politika je dnes chápána primárně sekulárně (ačkoliv tomu tak nebylo vždy, viz např. civilizace starověku) a sami členové a sympatizanti politických hnutí či ideologií je vědomě nechápou jako alespoň částečně náboženské. Přesto se i v politických systémech setkáváme s množstvím náboženských prvků a ritualizovaného chování, které mají společné s náboženskými skupinami, a to především s novými náboženskými hnutími, přičemž nejvíce se tyto shody projevují v mileniálních konceptech. Nejčastěji se s pojmem „politické náboženství“ setkáváme v souvislosti s totalitními režimy, v nichž lze tyto jevy pozorovat velmi dobře. Na rozdíl od Gentileho se ovšem nedomníám, že by byl tak zásadní rozdíl mezi pojmy „politické“ (totalitní) a „občanské“ (demokratické) náboženství.⁴² Podíváme-li se na charakteristiky implicitních a politických náboženství a přihlédneme především k mileniálnímu vyznění těchto systémů,⁴³ můžeme si povšimnout množství společných prvků mezi oběma typy politických ideologií (tj. totalitními a demokratickými). Domníám se, že politické strany a ideologie (jakéhokoliv politického ražení) samy k těmto mileniálním prvkům a snaze o vlastní výlučnost směřují, a to bez ohledu na to, zda tak činí vědomě či nevědomě. Výzkum politických náboženství je tak dle mého názoru velmi důležitý i pro pochopení současné politické situace a orientace v ní.

Tato studie je výstupem z projektu SVV č. 260490 řešeného na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy.

⁴² GENTILE, Emilio. *Politická náboženství*, s. 185.

⁴³ Milenialismus jako zásadní prvek politických náboženství uvádí i Voegelin, viz VOEGELIN, Eric. *Politická náboženství*, s. 52.